

Pronkssõduri sünni ja muutumise lugu.

Kalli Samorodni

Kui mõtlesin sellele, millisest Tallinnas avalikus ruumis asuvast skulptuurist kirjutada siis paratamatult läks kohe mõte Pronkssõdurile. Aegade jooksul on pronkssõdur muutunud ning on praeguseks palju enam kui lihtsalt skulptuur. Aegade jooksul on ta muutunud nii tema nimi, kui asukoht. Rahva hulgas liigub Pronkssõduri kohta hulganisti legende alustades sellest, kes ikkagi oli Enn Roosile modelliks Pronkssõduri loomisel. Aegade jooksul on ka muutunud tema tähendus ning kindlasti on erinevate inimeste jaoks tema tähendus väga erinev ja nii see ka jääb kuigi eri pooled püüvad üldsust veenda, et just nende versioon on õige. 2007 aasta aprillis ületab Pronkssõdur ainsa Eesti kunstiteosena meedia vahendusel kogu maailma uudistekünnise. Märkinist väärib ka asjaolu, et Pronkssõdur on ainus kunstiteos Eestis, mis on andnud põhjuse seadusi muuta, velgi enam lausa seadusi luua. Just pronkssõduri ümber lahvatanud konflikti ja üle keenud emotsioonide tõttu algatatakse ja võetakse vastu „Sõjahaudade kaiste seadus”. Samuti ei saa üle ega ümber sellest, mida pronkssõdur minu enda jaoks tähendab.

Politseinikuna on mul Pronkssõduriga võiks öelda lausa isiklik suhe, kuna sain oma esimese ja seni ainsa (loodan et ka viimase) nii öelda lahingkogemuse olles 2007 aasta aprillirahutuste ajal kahel kõige kuumemal ööl Tallinna kõige kuumemas punktis tööülesandeid täitmas. Samuti oli mul harukordne võimalus olla kohal, ajalooliselhetkel, kui Pronkssõdur paigutati oma praegusesse asukohta Tallinna sõjaväekalmistul.

Lisaks nimele Pronkssõdur, on seda monumenti nimetatud mitmete erinevate nimedega, kuid minule sümpatiseerib, just nimi Pronkssõdur ja see on ka rahva hulgas enam levinud nimi. Algselt oli monumendi nimeks Tallinna vabastajate monument ning algselt paiknes see Tallinnas Tõnismäel asuval haljakul, mille läheduses asus ka punaarmeele ühishaud. Tõnismäel asunud punaarmelaste ühishaud ongi tegelikult põhjuseks, miks Tõnismäele monument loodi.

Teadaolevalt maeti hukkunud punaarnelased Tõnismäele 1944 aastal. Dokumentaalset tõestust arhiivides selle kohta aga ei ole leitud. Pärast punaarmelaste matmist Tõnismäele nimetati plats ümber 18.maist 1945 aastal Vabastajate väljakuks ning sinna kavandati paigutada ka monument. 12.juunil 1945 kuulutati välja Vabastajate väljakule planeeritava monumendi ideekavandi konkurss. Konkursi tingimuste hulgas oli esimese punktina märgitud, et ideekavand peab väljendama mälestust mehistest isamaapoegadest, kes on langenud võitluses vanelase vastu Tallinna vabastades. Samuti oli märgitud, et monumendi kõrgus ei või ületada 5 meetrit ning monument tuleks kavandada kohalikest materjalidest nagu Tallinna paas, Saaremaa tolomiit, Vasalemma marmor, graniit. Ideekavandi konkursile esitati seitse projekti. Märkimisväärne on, et zürri otsusel jäi esimene auhind välja andmata. Välja anti kaks teist ja kaks kolmandat auhinda.

Vabastajate monumendi rajamise leping sõlmiti lõpuks arhidekt Arnold Alase ja skulptor Enn Roosiga. Skulptori ja arhidekti poolt esitatud kavanditest valiti esialgu välja kaks ideekavandit. Üks kavand kujutas ema ja last, ema sümboliseeriks leinavat rahvast ja laps tulevikku. Teise kavandi kohaselt oleks monument kujutanud punaarmelast ja last, punaarmelane oleks võitja sümboliks, kes langenud seltsimeeste mälestust pühakspidades rajab uue tuleviku koos kasvavate noortega. Ühe legendi kohaselt oli esimese kavandina langenud

seltsimehi leinav relvavend lausa põlvili, mis ei saanud aga Nõukogude sõduri kujutamisel kõne alla tulla. Enn Roos ise olevat kunagi rääkinud, talle heideti ette, et skulptuur meenutab liialt eestlaste jaoks rahvuskangelast Palusalu ja isegi Tartus maha võetud Kalevipoja vabadussammast ning Roos pidanud kuju muutma, et poleks enam aimtavat sarnasust. Enn Roosi õde on rääkinud, et Enn Roos tegigi pronkssõduri kavandi esialgu Eesti Vabadussõja monumendi jaoks.

Hiljem, kui Roos esitas sama kavandi Tallinna Vabastajate monumendi jaoks ja see kavand välja valiti ja selle järgi tehtigi monument kartis Enn Roos, et võidakse teada saada, mille jaoks ta algselt selle kavandi tegi. Lõpliku vabastajate monumendi eest sai Enn Roos Nõukogude Eesti preemia. Vaevalt aga oskas Enn Roos aimata seda, kui kuulsaks tegelikult tema loodud skulptuur saab. Enn Roosi isiku puhul väärrib märkimist, lisaks sellele, et ta oli Eesti sõjajärgsetel astatel üks silmapaistvamaid skulptoreid, ka see, et ta oli Eesti Riikliku Kunstiakadeemia staašikas õppejõud ning kõik tänased vanemad ja keskealised skulptorid on tema õpilased.

Palju liigub ka legende selle kohta, kes oli Enn Roosile skulptuuri loomisel modelliks. Kõige rohkem ongi pakutud Kristjan Palusalut, sest teatud väline sarnasus on olemas. Samuti on pakutud kunstiüliõpilast Vello Rajangut, raskejõustiklast, kauaaegset pedagoogi ja koolijuhti Haljand Hallismaad, samuti vasaraheitjat Helmut Pormeistrit. Ühe legendi järgi olevat Enn Roos ise öelnud, et ta tegi Tõnismäe kuju vabamaadluse meistri Helmut Puuri järgi, mille viimane on ise ümber lükanud, kuna olevat poseerinud Roosile hoopis lenduri kostüümis. Enn Roos on ise öelnud, et modelliks kasutas ta laskurkorpuse võitlejaid ja hiljem pea modelleerimisel oma ateljee lähedal asuvat „noormees-töolist”. Selleks tööliseks on pakutud puutöölist Albert Adamsoni. Üsna täenäoliseks peetaksegi seda verisooni, et Enn Roosile poseeris mitu meest.

Mida aga Pronkssõdur sümboliseerib. Pronkssõdur oli algselt mõeldud kujutama võitjat kui vabastajat. Eestlaste jaoks tähendaks see aga võitjat, kui vallutajat ja okupeeriat. Lihtsalt võttes kujutab pronkssõdur kaunist leinas seisvat noormeest. See noormees võib olla ka Eesti mees okupatsiooni väe mundris nii nagu maailmasõja ajal olid väga paljud. Eesti mees ei saanud nendel aastatel valida, millise võõrriigi armees tal tuli sõdida. Siit edasi mõeldes ja arvestades aega, millal Pronkssõdur avati võis eestlaste jaoks pronkssõdur kujutada kurba eesti sõdurit, kes tunneb ennast pigem kaotaja, kui võitjana. Seega võiks Pronkssõdur olla hoopis kaotajate mitte võitjate skulptuur, milleks ta ju tegelikult oma väliselt olemuselt väga hästi sobiks.

1946 aasta septembri lõpuks oli skulptor Enn Roosil valminud pronkssõduri täissuuruses savimudel. Mudeli vaatas üle ENSV Arhidektuuri Nõukogu ja Kunstnike liidu skulptuurisektori komisjon, mis jõudis järeldusele, et kuju on sobiv, kuid tuleb teha väikesi parandusi. Kuna paistis, et tähtajaks valmis ei jõuta, kaaluti vahepeal pronkssõduri asemel hoopis kipssõdurit, mille komisjon ilmastikutingimustele viidates kategooriliselt tagasi lükkas. Esialgu planeeriti monument avada Okstoobrirevolutsiooni 29. aastapäevks (7.november 1946). Pärast tähtaja mitmekordset edasilükkmaist avati Vabastajate monument lõpuks 22. septembril 1947. Hiljem monumendi ümbrust mõnevõrra muudeti. 1964 süüdati monumendi ees igavene tuli, mis kustutati 1991.

Tõnismäel asus monument kuni 27.aprillini 2007, kuni massirahtuste ajal pronkssõdur teisaldati. 30. aprillil paigutati pronkssõduri skulptuur Tallinna kaitseväe kalmistule. Pronkssõduri teisaldamise põhjuseks saavad selle ümber lahvatanud liialt tulised kired. Kired lahvatavad selle ümber, kellele ja mida pronkssõdur tähendab. Ühele osale Eesti ühiskonnast sümboliseerib pronkssõdur võitjat, kui vabastajat, teisele osale aga võitjat kui okupeerijat ning kumbki poole ei aktsepteeri teise poole seisukohta. Lõhe muutus niivõrd suureks, et dialoog kahe erineva kogukonna vahel oli täielikult minetatud. Pronkssõdur ei olnud ju tegelikult

tekkinud lõhe põhjus, neid on tegelikkuses väga palju. On väga palju, mis kummalgi poolel on hingel ning mida varem pole kõva häälega välja öeldud ning mis nüüd äkki kõik ühe korraga välja paisatakse. Pronkssõdur, avaliku skulptuurina, muutus tekkinud lõhe sünonüümiks. Kuigi juba loomise ajal oli Pronkssõduril oma poliitiline tähendus, väljus pronkssõdur nüüd täielikult esteetilistest kategooriatest ning sai hoopis uue ja laiema poliitilise tähenduse.

Sümboolsena võib võtta, nii pronkssõduri esialgset asukohta, kui ka praegust asukohta. Esialgelt asus Pronkssõdur Tõnismäel, Kaarli kiriku vahetus läheduses. Kuigi Pronkssõduri pilk on suunatud maha oli ta näoga kiriku poole, soovides sellega justkui hingerahu. Kui Pronkssõdur ülekeenud rahvustunnete ja erimeelsuste tõttu teisaldati ja paigutati Tallinna kaitseväge kalmistule siis uues kohas on ta näoga kalmistu väljapääsu poole. Soovides justkui leida tekkinud olukorrast väljapääs ja saavutada hingerahu. Kas kaks erinevat kogukonda lepivad sellega, et tema tähendus on kummalegi poolele erinev ja nii see paraku jääbki. Ükskõik, kui palju püüda teist poolt veenda, halvustada, ennast õigustada, ei muuda see teise poole seisukohta. Ajalugu ongi suhteline, lihtsalt kõik oleneb taustsüsteemi valikust, kust vaadata.

Veel mõningad mõtted, mis on paratamatult tänases olukorras tekkinud. Peagi avatakse Tallinnas Vabaduse väljakul uus monument, mis on erinevalt pronkssõdurist saanud juba enne valmimist poliitilise võitluse vahendiks. Sarnaselt pronkssõduriga on aga ka peagi valmiva vabadussamba avamise tähtaega edasi lükatud ning on olnud tuliseid vaidlusi valmiva monumendi kuju ja materjali ümber. Võibolla on tegu minu liialt elava fantaasiaga aga millegi pärsit tekitab assotsiatsioon. Just seetõttu, et vabadussamba avamisega püütakse kiirustada, jääb mulje, et ära viidud pronkssõduri kohale tekkinud haavale, mis ei taha kuidagi paraneda, tahetakse kiirustades justkui plaaster asetada. Õhku jääb küsimus, kas ära viidud pronkssõdur jääb kerkiva vabadussamba taha kummitama.